

KUR'AN'DA MÜŞRİKLERİN YENİDEN DİRİLİŞ İNANCI

İsmail KILIÇ*

Öz

Müşriklerin ahiret inançları ile ilgili tartışmalarda, Kur'an'da yer alan itirazlarından hareketle onların hepsinin ya da bir kısmının ahirete kesinlikle iman etmedikleri değerlendirilmiştir.

Müşriklerin özellikle liderleri ve zenginleri, yeniden dirilişin gerçekleşmeyeceği, öldükten sonra bedenini toprağa dönüşmesi sebebiyle yeniden dirilişin gerçekleşmesinin çok zor olacağı, gerçekleşse de eksiksiz olarak geri dönmeyeceklerine dair itirazlarda bulunmuşlardır. Dünya hayatında sahip oldukları imkânlarla ve henüz azap edilememiş olmalarına bakıp kibre kapılmışlar ve kendilerini Allah tarafından ödüllendirilmiş görmüşlerdir. Ayrıca atalarını taklit eden müşrikler Allah'ı hakkıyla takdir edemeyip O'nun berisinde ilahlar edinmiş olduklarından yeniden diriliş ve ahiret hayatı hususunda şüpheler içinde olmuşlar ve kendilerine gönderilen peygamberi de yalanladıkları için hiç azap görmeyecekleri zannıyla hareket etmişlerdir.

Bu çalışmada müşriklerin ahiret inancıyla ilgili itirazları, bunlara verilen cevaplarla birlikte incelenmiş ve müşriklerin ahiret inançları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, şirk, müşrikler, itirazlar, cevaplar, yeniden diriliş, ahiret.

THE POLYTHEISTIC BELIEF IN RESURRECTION THE IN THE QUR'AN

Abstract

* Dr. İletişim: kilicismaail@gmail.com. Bu makalenin hazırlanmasında yazarın, *İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kur'an'da Müşrikler* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017) adlı doktora tezinden istifade edilmiştir.

Throughout history, some allegations about Abu Hanifa (r.a.), Hanafite School's In discussions of the polytheistic belief in hereafter, by means of the objections in the Qur'an, it was evaluated that all or some of the polytheists didn't strictly believe in hereafter.

Especially polytheists with high level of prosperity and leaders, objected that the resurrection will not take place, or it will be very difficult for the resurrection to take place because the body is transformed into soil after it has died, though, the deads will not return completely. By looking at the opportunities they had in mortal life and how they weren't punished, they became arrogant and they saw themselves being rewarded by Allah. Also polytheists who imitated their ancestors, couldn't appreciate Allah properly and believing many gods (equal to the power and governship of Allah) had suspects about resurrection and hereafter and acted with the thought that they would not be punished because they denied the prophets sent to them.

In this study, the objections of the polytheists about the belief in hereafter were examined by the answers given to them and the belief in hereafter of polytheists was tried to be identified.

Key Words: Qur'an, polytheism, polytheists, rejections, answers, resurrection, afterlife

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlunun en çok korktuğu düşüncelerden biri yok olmak düşüncesidir. Her insan öldükten sonra var olmak ister.¹ İlâhî dinlerde ebedî olduğu ifade edilen “ahiret hayatı” insanın bu arzusuna dayanak teşkil etmektedir. Bilindiği gibi ahiret hayatı yeniden dirilişin gerçekleştiği sonsuz bir hayattır. Kur'an'da ahiret hayatının ebediliğine işaret edildiği² görülmektedir.³

Öte yandan, öldükten sonra yeniden dirilişe iman etmek, tevhid inancının gereğidir. Çünkü ahirete iman eden onun rabbi olan Allah'a ortak koşmaksızın iman eder.⁴ Ayrıca ahirete iman,

* Dr. İletişim: kilicismaail@gmail.com. Bu makalenin hazırlanmasında yazarın, *İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kur'an'da Müşrikler* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017) adlı doktora tezinden istifade edilmiştir.

¹ Alexandra David Neel, **Çin, Tibet ve Hint Öğretilerine Göre Ölümsüzlük ve Tekrardoğuş**, Çev. Mehmet Kundakçioğlu, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları, 1987, s. 7, 8; Hidâyet Aydar, “Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi -Dini Referanslar ve Bilimsel Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirme-”, **Diyanet İlmî Dergi**, 2005, C. XXXXI, Sayı:1, s. 82.

² Bkz. Nîsâ 4/57, 169, 122; Mâide 5/119; Tevbe 9/22, 100; Kehf 18/3; Ahzâb 33/65; Tegâbü'n 64/9; Talak 65/11; Cin 72/23; Beyyine 98/8.

³ Aydar, “Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi -Dini Referanslar ve Bilimsel Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirme-”, **Diyanet İlmî Dergi**, s. 82.

kişiyi doğru ve gerçeklere uygun hareket etmeye batıl ve sapık davranışlarda uzak durmaya sevk eder.⁵

Peygamberler tevhidle beraber ahirete imanı da tebliğ etmişlerdir. Ancak insanlar zamanla hem tevhid hem de ahiret inancından uzaklaşmışlardır. Örneğin, müşrik olan Semud ve Ad kavimleri kıyameti yalanlamışlardır.⁶ Cahiliye dönemi Arapları da ahiret hayatından haberdar olmuşlardır. Çünkü ataları olması sebebiyle iyi tanıdıkları Hz. İbrahim (a.s.) ve Ehl-i kitap'la münasebetleri dolayısıyla bildikleri Hz. Mûsa'nın (a.s.) sahifelerinde ahiret hayatı anlatılmıştır.⁷ "Beliyye" olarak adlandırılan ve ölen kişinin dirildiğinde binmesi için bineğinin mezarı başında bağlanıp ölüme terk etme uygulamaları⁸, defin ve diğer bazı uygulamaları⁹ da Cahiliye Araplarının genel olarak ölüm ötesine kayıtsız olmadıklarını gösterir. Ancak öncekiler gibi kendileri de şirke düştüklerinden onların da ahiret inancını ve bu inancın sevkettiği davranışları olduğu gibi muhafaza ettikleri beklenemez.

Bu konuda yapılan çalışmalarda genellikle Kur'an'da yer alan itirazlarına dayanarak müşriklerin ahirete iman etmedikleri ya da onlardan ahirete iman etmeyen bir grubun var olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Bunun yanında; Kureys'in zındıkları olarak bilinen Mekke'nin ileri gelenlerinin bir

⁴ Muhammed et-Tunusi İbn Âşûr, **Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 30 c., Tunus, ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984, XXII, 184; Yaşar Düzenli, **Üslup ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaât**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2006, s. 86.

⁵ Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, **Tefhîmu'l- Kur'an**, Edit. Ali Bulaç, Çev. Muhammed Han Kayânî v.d. 7 c., İstanbul, İnsan Yayınları, 1986-1988, IV, 123.

⁶ Bkz. Hâkkâ 69/4.

⁷ Bkz. Â'lâ 87/18, 19.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Haşimî el-Bağdadî, **Kitâbü'l-Muhabber**, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1361/1942, s. 323; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, Tahk. Muhammed Abdulkadir el-Fâdilî, 2 c, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2006, II, 225; Cevad Ali, **el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, 10 c., Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1968-1978, VI, 133.

⁹ Cahiliye Araplarının defin ve sonrası bazı uygulamaları hakkında bilgi için bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C.XIII, Sayı:1, 2016, s. 74-89.

¹⁰ Bkz. Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, II, 215; Mahmud Şükrî el-Alûsî, **Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arap**, Tash. Muhammed Behcet el-Eserî, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., II, 220; Mehmet Paçacı, **Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı**, İstanbul, Nun Yayıncılık, 1994, s. 64; Veysel Güllüce, **Kuran-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri**, Erzurum, Eğitim Kültür Vakfı Yayınevi, 2001, s. 54; Mevlüt Güngör, "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2005, s. 21; Nadim Macit, **Kur'an ve Hadis'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, Konya, Damla Matbaacılık, 1992, s. 257; 258; Selim Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, Konya, Kitap Dünyası, 2001, s. 69, 70; İskender Şahin, **Semantik Analizler Işığında Kur'an'da Diriliş Gerçeği**, Ankara, Sage Yayıncılık, 2011, s. 29; Remzi Kaya, "Vahiy öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları", **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması**, Edit. Mevlüt Güngör, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2011, s. 131; Özyayın, Abdülkerim: "İslam'dan önce Araplarda Sosyal ve İktisâdî Hayat", **DİA**, C. III, İstanbul, 1991. s. 321-

kısmına Kur'an'ın "ahirete inanmıyor" dediği, bunların atalarından devraldıkları kültürleri korumak için farklı kültürlerden beslenerek polemik ürettikleri, polemik ve istihza yoluyla Hz. Peygamber'i (s.a.v.) itibarsızlaştırmaya çalıştıkları, bunun sonunda kendilerinin de kafa karışıklığına sürüklendikleri, çok kullandıkları için bu tür argümanların Kur'an'da yer aldığı, ancak ahirete iman etmemenin kendileri için de kabul edilemez olduğunu, onların ahirete iman etmemeleri başta bu dünyada ahiret yokmuş gibi yaşamaları olmak üzere tüm yanlışlarını ifade ettiği de söylenmiştir.¹¹

Bu çalışmada, müşriklerin dünyada ceza ve ödülün verildiği, yeniden dirilişin olmayacağı ve Kur'an'ın ahiretle ilgili haberlerinin gerçeği yansıtmadığı itirazları, Kur'an'da bunlara verilen cevaplarla birlikte incelenecektir. Kur'an'ın zikrettiği itirazlar genellikle müşriklerin ileri gelenleriyle ilgili olmuştur. Kur'an onların üzerinden evrensel mesajlar vermiştir. Bundan dolayı bu çalışma genel olarak bu kişilerin inançlarıyla sınırlı olacaktır.

1. Yeniden Dirilişin Olmayacağı İtirazı

Kur'an'da, müşriklerin ileri gelenlerinin yeniden dirilişin olmayacağı ve Allah'ın yeniden diriltmeyeceği itirazları yer almıştır. Bu itirazları aktaran ifadelerle bakıldığında, onların kesinlikle yeniden dirilişe iman etmedikleri anlaşılabilir. Öyle ki "Allah diriltmeyecek!" diye yemin etmiş oldukları görülmektedir:

*“(Onlar), yeminlerinin bütünü şiddetiyle: ‘Allah ölen kimseyi diriltmez!’ diye Allah'a yemin ettiler. Hayır diriltecektir, bu, O'nun gerçek olarak verdiği sözdür. Ama insanların çoğu bilmezler.”*¹²

Âyetin öncesinde müşriklerin büyüklüklerine¹³ ve hiç azap edilmeyeceklerini sanıp şirkte ısrar ettiklerine¹⁴ işaret edilmektedir. Ayrıca âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivayette müşriklerin bu konuda alay ettiklerinden Hz. Peygamber'le (s.a.v.) alay edildiğinden söz edilmektedir.¹⁵ Bu

324, s. 419; Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı”, s. 99-105; Mesut Okumuş, “Kur'an Ayetlerine Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı”, **Cahiliye Araplarının Ahiret Anlayışı**, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s. 120; Cemalettin Erdemci, “İslam Öncesi Arapların Ahiret Anlayışına Teolojik Bir Yaklaşım”, **Cahiliye Araplarının Ahiret Anlayışı**, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s. 162, 163.

¹¹ Kotan Şevket Kotan, “Kur'an'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı”, **Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s. 69-89.

¹² Nahl 16/38.

¹³ Bkz. Nahl, 16/22, 23.

¹⁴ Bkz. Nahl 16/36, 37.

¹⁵ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir Mukâtil b. Süleyman: **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman** (et-Tefsîrül-Kebir), Tahk. Abdullah Mahmûd Şehate, 4 c., Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâp, 1979, IV, 509, 510; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî: **Tefsîrül-Begavî: Mealimü't-Tenzil**, Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Zamiriyye, Süleyman

durumda denebilir ki; onların itirazları aslında yeniden dirilişe değil, ahirette azap edilecek olmalarınadır. Çünkü müşrikler Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini kabul etmedikleri halde henüz azapla karşılaşmamış olmalarını doğru yolda olduklarına delil saymış olabilirler. Buna göre onlar, dünyada cezalandırılmadıklarını ve dolayısıyla ahirette de cezalandırılmayacaklarını düşünerek büyüklüklerinden ve Hz. Muhammed'i (s.a.v.) peygamber olarak kabul etmediklerinden onun verdiği haberleri yalanlamış olmak için böyle yemin etmiş olabilirler. Bununla beraber, ödül ve cezanın verileceği yer olan ahiret yokmuş gibi tutum ve davranışlarda bulunmaları Kur'an tarafından bu şekilde tasvir edilmiş de olabilir.

Öte yandan, dünya hayatına sarılan müşriklerin, bu dünya hayatından başka bir hayatın olmadığı ve yeniden dirilişin olmayacağı itirazlarının olduğu kesin ifadelerle Kur'an'da bildirilmiştir:

“İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur. Biz bir daha diriltilecek değiliz.”¹⁶

Âyetin geçtiği Duhân sûresinde bu âyetten önce¹⁷ Vâhidî'nin (v. 468/1075) de ifade ettiği gibi, müşriklerin yeniden dirilişe şüpheyle baktıkları ve dünya hayatıyla meşgul oldukları anlatılmaktadır.¹⁸ Buna göre yeniden diriltilmeyeceklerini kesin olarak söylemiş olsalar da müşriklerin yeniden diriliş hakkında şüpheye oldukları anlaşılmaktadır.

Başka bir âyette de müşriklerin “Bizi ancak dehr helak eder.” dedikleri bildirilmiştir:

“Dediler ki: *“Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.”*¹⁹

Âyette geçen “الدَّهْرُ” (ed-dehr) kelimesi “günlerin ve yılların geçmesi” ve “uzun ömür” anlamlarına gelmekte²⁰ olup bunlar zaman kavramıyla alakalı anlamlardır. Bu kelimenin geçtiği

Müslim el-Harş, 8 c., 2. bs., Riyad, Dâru Taybe, 1993, VIII, 280; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî: **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an**, Tahk. Ahmed Abdülalim Berduñi, Ebû İshak İbrahim İtfiş, 10 c., 3. bs., Kahire, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1386/1966- 1387/1967, XIX, 93.

¹⁶ Duhân 44/35; Ayrıca bkz. Enâm 6/29; Mü'minun 23/37; Câsiye 45/24; Teğâbün 64/7.

¹⁷ Bkz. Duhân 44/7-9.

¹⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî: **el- Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'l-Azîz**, Tahk. Saffân Adnân Dâvûdî, Dimeşk, Daru'l-Kalem, 1415/1995, s. 982.

¹⁹ Câsiye 45/24.

²⁰ Mukâtil, **Tefsîr**, III, 840; Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ, Meâni'l-Kur'an, 2. bs., 3 c., Mısır, Âlemü'l-Kütüb, 1980, III, 48; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, **Tefsîru Ğaribi'l-Kur'an**, Tahk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978/1398, s. 405; et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid: **Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'an**, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, 24 c., y.y., Müessesetü'r-Risale, 1420/2000, XXII, 78; Begavî, **Meâlimü't-Tenzîl**, VII, 245; Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn Atiyye el-Endelüsî: **el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Tahk. Abdüsselam Abdüssafi Muhammed, 5 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,

وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ (Bizi ancak dehr helak eder.) tabiri ise İbn Âşûr'un (v. 1394/1973) dediği gibi "ölüm ve hayatın sadece bu âlemde gerçekleşeceği" iddiasını güçlendirme maksadını taşımaktadır. Bu durumda bu ibarenin manası şöyle olur: "Yaşayanlarımız zamanın tesiriyle ölüme doğru yol almaktadırlar."²¹ Buna göre müşrikler insanın zaman içerisinde çeşitli sebeplerle yıprandığını ve ölüme sürüklendiğini ifade etmişlerdir. O halde müşrikler genel olarak ölüm hadisesi hakkında şunu ifade etmiş olabilirler: Zaman içerisinde yıpranırız ve sonunda ölürüz. Öldükten sonra da beden bozulur, toprak ve kemik haline gelir. Sonra kemikler de çürümeye başlarlar. Böyle bir süreçten sonra nasıl olur da tekrar dirilme gerçekleşir. Nitekim başka bir âyette de Mekke müşriklerinden daha önceki bir topluluğun bu ölüm sonrası toprağa dönüşme aşamasını ileri sürerek dirilişin zor olduğunu ifade ettikleri aktarıldıktan sonra hayatın bu dünya hayatından ibaret olduğu iddiaları bildirilmiştir:

أَبْعِدْكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ () هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ () إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا أَبْعِدْكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ () قَالَوا أَلَا أَدْرَأُ إِذًا مِنْتَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَلَا لَمَبْعُوثُونَ () وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (*Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak sûrette sizden (kabirden) çıkarılacağınızı mı vâdediyor? Bu size vaâdedilen (öldükten sonra yeniden diriltilmek, gerçek olmaktan) çok uzak! Ne ise hep bu dünya hayatımızdır; ölürüz ve yaşarız, biz öldükten sonra diriltilecek değiliz.*)²²

Mekke müşrikleri de öncekiler gibi ölen insanın bedeninin toprağa dönüşmesi aşamalarını öne sürerek yeniden dirilişin zor olduğunu ve dolayısıyla yeniden dirilişin olmayacağını iddia etmişlerdir: *Buna rağmen onlar, öncekilerin dedikleri gibi dediler. Öldüğümüz, toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı, biz mi diriltileceğiz? dediler.*²³

Âyetlerin öncesinde müşriklerin, Allah tarafından yaratılmış ve kendilerine çeşitli nimetler verilmiş olmasına rağmen az şükrettikleri, O'nun ilk yaratan, yaşatan ve öldüren olduğu, sadece O'nun huzurunda toplanılacağı, gece ve gündüzün değişmesinin O'nun eseri olduğu ve onların akıllarını kullanmaları gerektiği anlatılmıştır.²⁴ Buradan onların kendilerini ilk defa yaratanın Allah olduğunu, onun verdiği rızaktan dolayı şükretmeleri gerektiğini, ilk defa yaratan Allah'ın

1413/1993, V, 87; Ebu'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî: **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl: el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâb'l-Arabî, t.y., IV, 291; Kurtubî, **el-Câmî**, XVI, 170.

²¹ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, XXV, 362.

²² Mü'minûn 23/35-37.

²³ Mü'minûn 23/81, 82. Bkz. Ra'd 13/5; İsrâ 17/49, 98; Mü'minûn 23/35-37; Naml 27/67, 68; Secde 32/10; Sebe' 34/7; Yâsin 36/77, 78; Ahkâf 46/17; Sâffât 37/13-17, 53; Kaf 50/3; Kamer 54/1, 2; Hûd 11/7; Vâkıa 56/47; Kiyâme 75/3, 4; Nâziât 79/10, 11.

²⁴ Bkz. Mü'minûn 23/78-80.

öldürdükten sonra insanları huzuruna toplayacağını bildikleri anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda zikredilen âyetlerden anlaşıldığı üzere, akıllarını kullanmak yerine öncekilerin dediklerini söylemişlerdir. Bu durum sözlerinde öncekileri taklit ettiklerini gösterebileceği gibi, müşriklerin her asırda benzer düşünce kalıbı oluşturduklarını da gösterir. Bu kalıp zenginlik ve dünyada riyaset sahibi olmakla kibre kapılıp şirke sarılmak ve ahiret hayatını unutmaktır. Nitekim bir başka âyette bu iddiayı dile getirenlerin dünyada refah içinde olan müşrikler olduğu bildirilmiştir:

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ () وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ () وَكَانُوا يَقُولُونَ أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
“Çünkü onlar bundan önce varlık içinde şımarmışlardı. Büyük günahı işlemekte ısrar ediyorlardı ve şöyle diyorlardı: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz?”²⁵

Âyetteki الْحِنثِ الْعَظِيمِ ifadesi şirk anlamında kullanılmıştır.²⁶ Bu âyete göre zenginler ve liderler, kulluğu sadece Allah’a yapmayı terk ettikleri gibi ahireti de kuşkulu bulmuşlardır. Sahip oldukları dünya nimetleriyle şımarmış, dünya hayatına sarılarak Allah’ın kendilerini yoktan var ettiği bilgisini işlevsiz hale getirmişlerdir. Şirk anlayışıyla hareket ederek bedenini toprağa dönüşmesini öne sürüp yeniden dirilişin gerçekleşmesinin akla uzak olduğuna dair itirazda bulunmuşlardır.

Yukarıda zikredilen Câsiye sûresi 24. âyete dayanarak Cahiliye döneminde “dehrîler” olarak adlandırılan bir grubun varlığından söz eden müfessirlerin bu âyeti söz konusu felsefi düşünceyle ilişkilendirilerek yorumlamış olmaları muhtemeldir. Nitekim ilk dönem müfessirler tarafından böyle bir grubun varlığından bahsedildiğine rastlamadığımız gibi, tarihçi Mes’ûdî (v. 345/956) de Cahiliye döneminde Araplardan yaratıcıyı ikrar edip, peygamberleri ve yeniden dirilişi yalanlayan bir grup olduğunu, bunların dehrîlerin sözlerine benzer sözler söylediklerini belirterek bu âyette onların inkârlarının anlatıldığını söylemiştir.²⁷ Buna göre bu durum, genel olarak Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin ileri sürdüğü, sonradan dehrîler diye adlandırılan ve hem yaratıcıyı hem de ahireti inkâr eden kişilerin sözlerine benzeyen bir itiraz olabilir.

²⁵ Vâkıa 56/45-47.

²⁶ Mukâtil, **Tefsîr**, IV, 221; Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, III, 127; Taberî, **Câmiü'l-Beyân**, XXIII, 132; Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu**, Tahk. Abdülcelil Abduh Şelebi, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988, V, 113; Vâhidî, **el-Vecîz**, s. 1061; Begavî, **Meâlimü't-Tenzîl**, VIII, 18; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtihi'l-Ğayb**, 32 c., 3. bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, XXIX, 411; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XVII, 306.

²⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher**, Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4 c., 4. bs., Kahire, el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964, II, 162.

Mekke müşrikleri, yeniden dirilişe şahit olmadıklarını ve ilahî bir azap görmediklerini öne sürerek de yeniden diriliş hakkında şüphelerde bulunmuşlardır:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ () لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ
“İnkâr edenler dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten (diriltilecek) çıkarılacak mıyız? Bu tehdid, bize de; önceden atalarımıza da yapıldı. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.”²⁸

Âyetlere göre müşrikler bu tehdidin önceki peygamberler tarafından da yapıldığını ancak aradan uzun zaman geçmesine rağmen bugüne kadar yeniden diriltilemenin olmadığını ifade etmişlerdir.²⁹ Böylece kendilerinin de öncekiler gibi yeniden diriltilmeyeceklerini söylemek istemişlerdir.³⁰

Yukarıdaki âyette yer alan لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ (Bu tehdid, bize de; önceden atalarımıza da yapıldı.) ifadesi Mü'minûn sûresi 83. âyette لَقَدْ وَعَدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا şeklinde geçmektedir. Anlam aynı olmakla beraber “هَذَا” zamiri yer değiştirmiştir. Bu konuda Râzî (v. 606/1209) şu açıklamayı yapmıştır: Bir ifadeyi başa almak onun asıl maksat olduğunu ve sözün sırf bunun için söylendiğini gösterir. Buna göre müşriklerin iki asla vurgu yaptıklarına işaret vardır. Bunlardan biri “biz”, diğeri de “bu” (yeniden diriliş). O halde bu haberler çok açık ve anlaşılır bir biçimde müşriklere sunulmuştur. Ancak onlar buna rağmen yüz çevirmişlerdir. Bu durum onların iyice düşünmediğini gösterir. Bunun nedeni de dünya sevgisi, riyaset, makam-mevki tutkusu ve başkasına boyun eğmemektir.³¹ Râzî'nin bu açıklamasından da anlaşıldığı gibi müşrikler bu ve buna benzer etkenlerden dolayı iyice düşünmeyip şüphe etmiş olabilirler. Nitekim yukarıda zikredilen Neml sûresinin 67 ve 68. âyetlerin öncesinde müşriklerin yeniden ahiret konusunda şüphe içinde oldukları, bunun da ötesinde ahiretten yana kör oldukları bildirilmiştir: بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ “Hayır; onların ahiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır. Dahası, bu hususta şüphe içindedirler. Bunun da ötesinde, onlar ahiretten yana kördürler.”³²

²⁸ Neml 27/67, 68; Ayrıca bkz. Mü'minun 23/82, 83; Ahkâf 46/17; Duhân 44/34-36; Câsiye 45/24, 25.

²⁹ Taberî, **Câmiü'l-Beyân**, XIX, 491; Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyrî, Tefsîru'l-Kuşeyrî: **Letâifu'l-İşârât**, Tahk. İbrahim Besyûnî, 3 c., Kahire, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981, I, 560, II, 585; Begavî, **Meâlimü't-Tenzil**, V, 426; Râzî, **Mefâtihü'l-Ğayb**, XXIII, 289; XXIV, 569; Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahk. Sami b. Muhammed es-Selame, 8 c., Riyad, Dâru Taybe, 1418/1997, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahk. Sami b. Muhammed es-Selame, 8 c., Riyad, Dâru Taybe, 1418/1997, VI, 208; Kurtubî, **el-Câmi'**, XII, 145; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XVIII, 108; XX, 26.

³⁰ Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, II, 585.

³¹ Râzî, **Mefâtihü'l-Ğayb**, XXIV, 569.

³² Neml 27/66.

Âyette bildirildiğine göre onlar ahiretle ilgili bilgilerden tamamen habersiz değillerdi.³³ Ayrıca Kur'an'da, ahiretle ilgili mevcut bilgilerin daha önce Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Mûsa (a.s.) sayfelerinde de olduğu bildirilmiştir.³⁴ Hz. İbrahim (a.s.), onların çok iyi tanıdıkları ve ataları olan peygamberdir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'den (a.s.) aktarılarak gelen bilgiler onlarda mevcuttu. Bunun yanında müşrikler Ehl-i kitap'la münasebetleri dolayısıyla Hz. Mûsa'nın (a.s.) getirmiş olduğu Tevrat'tan da bu tür bilgiler edinmişlerdi. O halde burada, müşriklerin yeniden diriliş hakkında yeterince açıklayıcı bilgilere sahip olmadıkları, bir takım şüpheler taşıdıkları, bunun da ötesinde ahireti göz ardı ettikleri ve onun hakkında hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi davrandıkları kastedilmiş olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, atalarının bu güne kadar diriltilmemiş olduğunu ifade eden ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini kabul etmeyen müşrikler yeniden dirilişin olmayacağı ve cezalandırılmayacakları mesajını vermek için bunun ne zaman gerçekleşeceğini sormuşlardır. Onların bu soruları bir âyette şöyle bildirilmiştir:

“وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ” *Onlar: Eğer doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım) bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? derler.*³⁵

Onlar şunu demek istemiş olabilirler: Sana inanmıyoruz, bununla birlikte görevini yapmana engel olmak için elimizden geleni yapıyoruz. O halde hâlâ niçin cezalandırılmıyoruz?³⁶

Görüldüğü gibi sadece itirazlardan hareketle müşriklerin ya da onlardan bir kısmının yeniden dirilişe kesinlikle inanmadıkları sonucuna varmak zor görünmektedir. Müşriklerin bu itirazlarına Kur'an'da verilen cevaplar inceledikten sonra bu konuda bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

2. Müşriklerin Yeniden Diriliş İtirazlarına Kur'an'da Verilen Cevaplar

a. Allah'ın Diriltmeye Kadir Olması

Yeniden diriliş kuşkusunu karşısında ilk defa yaratan Allah'ın yeniden diriltmeye gücünün yettiği, yeniden diriltmenin ve hesabın O'nun için kolay olduğu birçok âyette açıklanmıştır. Allah'ın insanları bütün organlarıyla ve en ince detaylarıyla yeniden yaratmaya gücünün yettiği şöyle bildirilmiştir:

³³ Ayrıca bkz. Bkz. Mü'minûn 23/83.

³⁴ Bkz. Â'lâ 87/18, 19.

³⁵ Neml 27/71.

³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'an*, IV, 124.

أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ () بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ
toplamayacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarsınız, onun parmak uçlarını bile düzenleyip eski haline
getirmeye gücümüz yeter.”³⁷

Parmak uçlarını eski haline getirmek demek vücudun en ince oluşumuna varıncaya kadar hepsini diriltmek demektir. Buna göre insanın vücudunun tamamını Allah'ın eksiksiz bir şekilde yaratacağı ve buna gücünün yeteceği ifade edilmiş olmaktadır. Nitekim başka bir âyette öldükten sonra beden neye dönüşürse dönüşün yeniden diriltileceği bildirilmiştir:

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا () أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ
رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَنْتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا
Diyecekler ki: ‘Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek?’ De ki: ‘Sizi ilk kez yaratan.’ Bunun üzerine onlar sana başlarını sallayacak ve ‘Ne zaman o?’ diyecekler. De ki: ‘Yakın olsa gerek!’
»³⁸

Müşriklerin sadece diriltilmekle kalmayacağı, yaptıklarının da kendilerine haber verileceği ve bunun da Allah'a göre kolay olduğu bildirilmiştir:

رَعِمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَأُبْعَثَنَّكُمْ لِنُنَبِّئَنَّكُمْ بِمَا عَمَلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ
İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır.”³⁹

Özetle, toprağa dönüşen bedenin eksiksiz bir şekilde diriltileceği, Allah'ın buna gücünün yeteceği, insanların yaptıklarının kendilerine haber vermenin O'na kolay olduğu bildirilmiştir. Bunun yanında öncekilerin de sonrakilerin de belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacakları,⁴⁰ Allah'ın bir şeyi yaratmak istediğinde ona sadece “ol” dediği ve her şeyin hükümranlığının O'nun elinde olduğu,⁴¹ toprağa dönüşen bedenden Allah'ın haberdar olduğu,⁴² Mahşer'de toplanmanın bir haykırıyla gerçekleşeceği,⁴³ Allah'ın ilk yaratmada aciz kalmadığı,⁴⁴

³⁷ Kıyâmet 75/3, 4.

³⁸ İsrâ 17/50, 51.

³⁹ Teğâbûn 64/7.

⁴⁰ Bkz. Vâkıa 56/49, 50.

⁴¹ Bkz. Yâsin 36/82, 83; Nahl 16/40.

⁴² Bkz. Kaf 50/4.

⁴³ Bkz. Nahl 16/77; Yâsin 36/49-53; Sâffat 37/19; Kaf 50/41-44; Nâziât 79/13, 14.

⁴⁴ Bkz. Nahl 16/68; Meryem 19/67; Hac 22/5-7; Mü'minûn 23/12-16; Rum 30/27; Secde 32/7-9; Kaf 50/15; Vâkıa 56/57-62; Kıyâmet 75/37-40; Târık 86/5-8.

ilk yaratının dirilteceği,⁴⁵ yeniden dirilişin topraktan bitkilerin çıkarılması gibi kolay olduğu,⁴⁶ kainatı en güzel şekilde yarattığı,⁴⁷ kainatı yaratmanın O'na zor gelmediği,⁴⁸ kainatta bulunan her şeyin mülkiyet ve yönetiminin O'nun elinde olduğunu müşriklerin de kabul ettiği,⁴⁹ bildirilmiştir.

Âyetlerde müşriklerin varlığını kabul ettikleri Allah'ın tek ilah olarak her şeye gücü yettiği ve böyle bir varlığın diriltmeyi de gerçekleştireceği vurgulanmıştır.⁵⁰ Ayrıca Müşriklerin Allah ve ahiret hakkında bildiklerinin etkili bir şekilde gün yüzüne çıkarılarak gerçeği kabullenmeleri ve aldanmamaları istenmiştir. Ancak, öyle anlaşılıyor ki, müşrikler Allah'tan başka ilahlar edindiklerinden O'nun tek ilah olarak yeniden dirilişi ve hesabı gerçekleştirmesi konusunda şüpheler taşımışlar ve dünya hayatına aldanmışlardır.

b. Dünya'nın İmtihan, Ahiretin ise Karşılık Yeri Olması

Müşrikler imtihan yeri olan dünya hayatına sarılıp ahireti unutmışlardır. Bundan dolayı ahiret hayatı hiç yokmuş gibi tutum ve davranışlarda bulunmuşlardır. Nitekim Allah kâinatı ve insanları boş yere yaratmadığını ve hesap vermek üzere insanları huzurunda toplayacağını bildirmiştir:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ () مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ () إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ
 “Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar. Şüphesiz (hakkı bâtıldan ayıran) hüküm günü, hepsinin bir arada buluşacağı gündür.”⁵¹

Âyetlerde gökler, yer ve bunlar arasında bulunanların ahenkli bir şekilde yaratıldıklarına dikkat çekilip bütün bunların bir amaç doğrultusunda yaratıldığını düşünmeye davet edilmektedir. Böylece yeniden diriliş ile evrenin bir gaye üzerine yaratılmış olması hususunda bir irtibat

⁴⁵ Bkz. Yâsin 36/79; Ayrıca bkz. İsrâ 17/51.

⁴⁶ Bkz. A'râf 7/57; Nahl 16/65; Hac 22/5-7; Kaf 50/9-11.

⁴⁷ Bkz. A'râf 7/54; Ra'd 13, 3-4; Nahl 16/66-69, 79-81; Mü'minun 23/16-22, 84-89; Sebe' 34/9-12; Kaf 50/6-8; Nâziât 79/27-33.

⁴⁸ Bkz. İsrâ 17/99; Yâsin 36/81; Ahkâf 46/33; Kaf 50/38.

⁴⁹ Bkz. Mü'minun 23/84-90; Neml, 27/60-66, 86; Ahkâf 46/33-34.

⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 145; Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 391; Muhammed İzzet Derveze, *Sîretü'r-Resûl (s.a.v.)*, 2 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-Arabiyye, t. y., V, 331.

⁵¹ Duhân 44/38-40; Ayrıca bkz. Nisâ 4/87; Enâm 6/12, 30; Meryem 19/68, 95; Mü'minun 23/115; Secde 32/13; Sebe' 34/26; Secde 32/11; Yâsin 36/51, 53; Zümer 39/31; Zuhuf 43/85; Duhan 44/38-40; Câsiye 45/26-29; Kaf 50/20, 21, 42, 43; Vâkıa 56/49, 50, 86, 87; Kıyâmet 75/12, 36; Nâziât 79/13, 14; Mutaffifin 83/1-6.

kurulmuş olmaktadır.⁵² Buna göre insan da bir hedef doğrultusunda yaratılmıştır. İnsan bir imtihan yeri olan dünyada yaşadıkdan sonra ölecek ve yaptıklarının karşılığını görmek üzere ahirette diriltilecektir. Bütün varlıkların rabbi olan Allah, ahirette yeniden diriliş için bir zaman tayin etmiştir. İşte o zaman geldiğinde yeniden diriliş gerçekleşecektir. O gün hem önce ölenler hem de sonra ölenler Allah'ın huzurunda toplanacaklar, dünya hayatlarından sorgulanacaklar ve ahiret hayatlarıyla ilgili ilâhî karar kendilerine bildirilecektir.

Diğer taraftan, Mekke müşrikleri yakın tarihte azap görmediklerinden hareketle hiç azap görmeyeceklerini sanmışlardır. Bu sebeple onların azaptan kaçışlarının mümkün olmayacağı, ancak Allah'ın insanlara karşı lütuf sahibi olduğu, insanların ise çoğunun şükretmediği bildirilmiştir:

“*De ki: “فَلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رِيفَتٌ لَّكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ () وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ* Çabucak (gelmesini) istemekte olduğunuz (o azab) ın bir kısmı ensenize binmek üzeredir. Şüphesiz Rabbin, insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat insanların çoğu şükretmezler.”⁵³

Âyet müşriklerin azabı hak etmelerine rağmen Allah'ın lütuf sahibi olduğunu ve bundan dolayı hemen azap vermek yerine onlara mühlet verdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Allah, insanların istedikleri zaman azap gönderecek ya da öncekileri diriltecek değildir. Çünkü hayat, ölüm ve yeniden diriliş Allah'ın sünnetine uygun cereyan eder. Bundan dolayı ölenlerden dünyaya geri gelmek isteyenlere de izin verilmeyecektir.⁵⁴

c. Ahirette Adaletin Tam Gerçekleşecek Olması

Müşrikler dünya hayatında iyinin de kötünün de belli olduğu ve karşılığın dünyada iken alındığı gafletinde bulunmuşlardır. Ayrıca dünya hayatlarındaki gibi ahirette de bir takım kayırmalarla işlerin yürütüleceğini düşünerek yaşamlarında ahiretin varlığını dikkate almamış olabilirler. Nitekim Kur'an'da herkesin yaptığının tam karşılığını göreceği yerin ahiret olduğu vurgulanmıştır:

“*فَالْيَوْمَ لَا تُظَلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْرَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ* “O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız.”⁵⁵

⁵² Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, 6 c., 11. bs., Beyrut, Dârü'ş-Şürük, 1405/1985, V, 3216; Benzer bir açıklama için ayrıca bkz. Taberî, **Câmiü'l-Beyân**, XXII, 41; Mevdûdî, **Tefhîm**, V, 311.

⁵³ Neml 27/72, 73.

⁵⁴ Bkz. Mü'minûn 23/99, 100; A'râf 7/53.

⁵⁵ Yâsin 36/54; Ayrıca bkz. Enbiyâ 21/47; Mü'minûn 23/101-104; Neml 27/87-90; Câsiye 45/27-29; Ahkâf 46/19; Sebe' 34/25, 26; Teğâbûn 64/9, 10; Mutaffifin 83/18-28; Mutaffifin 83/1-6.

Âyetten anlaşıldığına göre dünya hayatı imtihan yeri olduğu için orada herkes yaptığının karşılığını tam olarak göremeyebilir. Ancak ahirette hiç kimseye zerre kadar haksızlık yapılmaz. Çünkü Allah'ın bildirdiğine göre, müşrikler aracı tanrılar edinerek Allah'ı hayatlarından uzaklaştırmış olsalar da insanı yaratan Allah insanın içinden geçenleri bilir ve ona şah damarından daha yakındır. Ayrıca insanın dünyada yaptıkları kaydedilir,⁵⁶ ölüm kendisine geldikten sonra insan, yanında bir sürücü ve bir şahitle Allah'ın huzurunda hazır bulunur.⁵⁷ Hesap günü insana yardım edecek hiçbir kimse olmaz,⁵⁸ insanın yol arkadaşları ve Allah'tan başka taptıkları yardıma muhtaçtırlar.⁵⁹

d. Dünya Hayatının Ahiret Hayatına Tercih Edilmesi

Müşrikler ahiret hayatını inkâr etmekten çok, dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmişlerdir. Müşriklerin kalıcı olan ahiret hayatı yerine geçici olan dünya hayatını istedikleri şöyle bildirilmiştir:

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ () وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ “Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, ahireti bırakıyorsunuz.”⁶⁰

Dünya hayatı insanın içinde bulunduğu hayat olduğundan öncelikle insan onu değerlendirmeyi düşünmektedir. Ahiret hayatı ise daha sonra geleceği için onu ikinci plana koyabilmekte, hatta unutabilmektedir. İşte müşriklerin yaptığı da bu olmuştur. Onların ahirette Allah'ın huzuruna çıkacaklarını unuttukları şöyle haber verilmiştir:

وَقِيلَ الْيَوْمَ نُنَسِّأَكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوَأَكُمْ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ “Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unutturur. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!”⁶¹

e. Büyüklemlerin ve Önyargılı Olanların İman Etmemeleri

Müşriklerin ileri gelenleri servet ve evlat bakımından zengin olduklarından ötürü kendilerini üstün görerek azap edilmeyeceklerini öne sürmüşler⁶² ve Allah'ın âyetlerini inkâr etmişlerdir. Nitekim Allah'ın âyetlerine ancak büyüklemlenlerin iman ettikleri şöyle bildirilmiştir:

⁵⁶ Bkz. Kaf 50/16-18; Ayrıca bkz. Neml 27/74, 75; Câsiye 45/ 28, 29.

⁵⁷ Bkz. Kaf 50/20, 21.

⁵⁸ Bkz. Câsiye 45/34; Ayrıca bkz. A'râf 7/53; İsrâ 17/97; Mü'minûn 23/101; Neml 27/74, 75; Secde 32/4; Sebe' 34/22, 23; Sâffât 37/25- 32; Fussilet 41/47, 48; Duhân 44/41; Târik 86/10.

⁵⁹ Sâffât 37/22-24, 33, 34; Ayrıca bkz. Ra'd 13/5; Meryem 19/68.

⁶⁰ Kıyâme 75/20, 21; Ayrıca bkz. Ra'd 13/26; Nâziât 79/37-41; A'lâ 87/16, 17.

⁶¹ Câsiye 45/34; Ayrıca bkz. Secde 32/14.

⁶² Bkz. Sebe' 34/35, 36; Ra'd 13/26.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِهَا حَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ () تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ
كَيْفَمَا يَكُونُ أَلْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِهَا حَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ *“Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki, bunlarla
kendilerine öğüt verildiğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile
tesbih ederler. Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları
yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.”*⁶³

Müşrikler büyüklemeyle birlikte önyargılı olmuşlardır. Allah bu durumu şöyle bildirmiştir:

وَأَنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا
الْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا الَّذِينَ إِذْ كُنَّا نُرَا بَابًا أَلْتَأْتِنَا
النَّارُ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *“Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların: ‘Biz toprak olduğumuz zaman
yeniden mi yaratılacağız?’ demeleridir. İşte onlar, Rablerini inkâr edenlerdir; işte onlar
(kıyâmet gününde) boyunlarında tasmalar bulunanlardır. Ve onlar ateş ehlidir. Onlar, orada
ebedî kalacaklardır!”*⁶⁴

Boyuna geçirilmiş demir tasma mahpusluk alameti olduğu için “boyunlarında tasmalar” tabiri burada onların cehaletin, inadin, nefislerinin köleleri olduklarını ve atalarını körü körüne taklit ettiklerini göstermek üzere mecâzî anlamda kullanılmıştır. Müşrikler önyargıları bırakıp düşünmediklerinden inanmayı gerekli kılan her sebebe rağmen ahireti inkâr etmişlerdir.⁶⁵ Bundan dolayı onlar cehennem ehli olmuşlardır. Ayrıca “boyunlarında tasmalar” tabiri müşriklerin dünyada iken kendilerini üstün görmelerine karşılık ahirette zelil bir durumda olacaklarına işaret edebilir. Nitekim büyüklemeyle körü körüne Allah’ın âyetlerini ve yeniden dirilişi yalanlayan müşriklerin kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşredilip cehenneme yerleştirilecekleri⁶⁶, hor ve hakir olarak dirilecekleri⁶⁷, başlarını öne eğmiş bir vaziyette olacakları⁶⁸, alçaltıcı bir azap görecekleri⁶⁹, şeytanlarla beraber cehennem etrafına diz çökmüş olarak hazır bulundurulacakları⁷⁰ bildirilmiştir.

Müşrikler atalarını körü körüne taklit ettiklerinden düşünemez olmuşlardır:

إِنَّهُمْ أَكْفَرُوا بِآيَاتِنَا لِيُكْفِرُوا بِهَا () فَهُمْ عَلَىٰ أَثَرِهِمْ يُهْرَعُونَ *“Kuşkusuz onlar atalarını dalâlette buldular da
peşlerinden koşup gittiler.”*⁷¹

⁶³ Secde 32/15, 16; Ayrıca bkz. Mü’mînûn 23/109-111; Câsiye 45/31; Â’lâ 87/10, 11.

⁶⁴ Ra’d 13/5.

⁶⁵ Mevdûdî, **Tefhîm**, II, 481.

⁶⁶ İsrâ 17/97, 98.

⁶⁷ Bkz. Sâffât 37/18.

⁶⁸ Bkz. Secde 32/12.

⁶⁹ Bkz. Ahkâf 46/20; Ayrıca bkz. Duhân 44/43-49.

⁷⁰ Bkz. Meryem 19/68.

⁷¹ Sâffât 37/69, 70.

Âyetteki “يُؤْرَعُونَ” kelimesinin mastarı olan الإِهْرَاع “yüksek hız” demektir.⁷² Bu da onların durup düşünmeden ve araştırma yapmadan gittiklerine işaret eder.⁷³ Buna göre müşrikler, dalâlette buldukları atalarını bir delil olmaksızın ve düşünmeye hiç zaman ayırmaksızın taklit etmişlerdir. Bu taklit de hem sözlerinin benzerini söylemekle hem de düşünce ve eylemleriyle gerçekleşmiştir.

f. İman ve İnkâr Konusunda İnsanların Hür Olmaları

Dünyanın imtihan yeri olduğunu akıllarından çıkararak müşrikler, insanların kendi iradeleriyle tercihte bulunduğunu ve bu tercih konusunda kimsenin zorlayıcı bir güce sahip olmadığını kavrayamamışlardır. Kibirli ve önyargılı olmalarından dolayı inkârda ısrar etmişlerdir. Nitekim onlara sunulan çeşitli delillere rağmen iman etmiyor oluşları karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.) teselli edilmiş ve imanın zorla gerçekleşmeyeceği bildirilmiştir:

“نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذِكْرُ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ *Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver.*”⁷⁴

Âyete göre yeniden dirilişin olmayacağı iddialarına verilen cevaplar sonucunda hâlâ iman etmemiş olanlar bulunabilir. Çünkü insanlar kendi iradelerinin dışına çekilip iman dairesine sokulacak değillerdir. Yapılması gereken Kur'an'la öğüt vermektir. Bu öğüdü dikkate alanlar doğru yolu bulabilirler. Önyargılarından vazgeçmeyenlere ise zor kullanılmaz. Çünkü Allah dileseydi onlara hidâyet verirdi:

“وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ *Biz dilesek, elbette herkese hidâyetini verirdik. Fakat, 'Cehennem hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır.*”⁷⁵

Öte yandan müşriklerin şirke düşmelerinde de hiç kimsenin hiçbir zorlayıcı bir gücü olmadığını bildirilmiştir:

⁷² Ebû Abdî'r-Rahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahhidî, **Kitâbu'l-Ayn**, Tahk. Mehdî Mahzumî, İbrahim es-Sâmerrâî, 8 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1408/1988, I, 105; Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, II, 387; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'an**, Tahk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978/1398, s. 372; Zeccâc, **Meâni'l-Kur'an**, IV, 307; Mâturîdî, **Te'vilât**, XIII, 569; Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr Temîmî Mervezî es-Sem'ânî, **Tefsîrü'l-Kur'an: Kitâbü't-Tefsîr**, Tahk. Yâsir b. İbrâhim ve Ğanîm b. Abbas b. Ğanîm, 6 c., Riyad, Dâru'l-Vatan, 1418/1997, IV, 402; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 47.

⁷³ Ebû Saîd Nasîrüdî Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, **Tefsîrü'l-Kâdî el-Beydâvî: Envârü't-Tenzîl ve Esrû't-Te'vil**, 5 c., Beyrut, Dâru İhyau't-Türasi'l-Arabî, 1418, V, 12; VII, 212; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XXIII, 127.

⁷⁴ Kaf 50/45.

⁷⁵ Secde 32/13.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ () وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُّؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ
وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ () وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُّؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ
“Andolsun İblis, onlar hakkındaki tahminini doğruya çıkardı.
İnanan bir zümrenin dışında hepsi ona uydular. Hâlbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu
yoktu. Ancak ahirete inananı, şüphe içinde kalandan ayırt edip bilelim diye (ona bu fırsatı
verdik). Rabbin gerçekten her şeyi koruyandır.”⁷⁶

Büyüklik taslayarak şirkte ısrar edip ahiret hakkında şüphede olanlar üzerinde de şeytanın zorlayıcı bir gücü olmamıştır. Onun yaptığı kötülüğe davet ve bu yolu süslü göstermektir. İhlâslı olanlar bundan etkilenmeyecek olduğundan ona böyle bir şey yapmasına izin verilmiştir.⁷⁷ İhlâslı olanlar, şeytana uyanlar gibi büyüklik taslamamışlardır.⁷⁸ O halde müşriklerin ahirete iman konusunda şüphe içinde olmaları başkalarının dayatması ile gerçekleşmiş değildir.

g. Kendilerini Üstün Görüp İnkârda İsrar Edenlerin Dünyada Cezalandırılmaları

Kendilerini üstün görüp hiçbir şekilde cezalandırılmayacaklarını sanan müşriklere daha önce nice nesillerin helak edildiği⁷⁹ ve bunların içinde kendilerinden daha güçlü olanların bulunduğu hatırlatılarak kendilerini dünyada üstün görmemeleri uyarısı yapılmıştır.⁸⁰ Bir âyette helak edilen bu kavimlerden Mekke müşriklerine göre daha güçlü olanların bulunduğuna şöyle dikkat çekilmiştir:

“Biz, onlardan önce kendilerinden daha güçlü olan, diyar diyar dolaşan nice nesilleri helâk etmişizdir. Kurtuluş var mı?”⁸¹

Âyette daha önce helak edilenlerden daha güçlü kavimlerin olduğunun haber verilmesi güçlü olmanın Allah katında değerli olmak anlamına gelmediğine, mal ve evlatların azabı def etmeyeceğine işaret eder. Dolayısıyla müşriklerin sahip oldukları refah, onların üstün oldukları ve azaba uğramayacakları anlamına gelmez. Nitekim Kur’an daha önce müşrik olarak yaşamış ve Mekkelilerin de üstün özelliklere sahip topluluklar olarak bildikleri Tubba kavminin geçmişte şirkte ısrarcı olmalarından dolayı ilahî azaba uğradıklarını haber vermiştir:

“Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tubba kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları yok ettik, çünkü onlar suçlu idiler.”⁸²

⁷⁶ Sebe’ 34/20, 21.

⁷⁷ Bkz. Hicr 15/39.

⁷⁸ Bkz. Secde 32/15.

⁷⁹ Bkz. Secde 32/27; Ayrıca bkz. Ra’d 13/6; Mü’minûn 23/41, 44; Neml 27/69; Sebe’ 34/15-19, 45; Sâffât 37/71-73; Duhân 44/37; Kaf 50/12-14, 36, 37; Kamer 54/9-42.

⁸⁰ Bkz. Kaf 50/36, 37; Neml 27/7-69; Sebe’ 34/15-19, 45; Kaf 50/36; Kamer 54/1-44; Duhân 44/37.

⁸¹ Kaf 50/36.

⁸² Duhân 44/37; Ayrıca bkz. Neml 27/7-69; Sebe’ 34/15-19; Kaf 50/36; Kamer 54/1-43.

Âyette, Tubba⁸³ kavminin zikredilmesinin sebebi konusunda İbn Âşûr şu açıklamada bulunmuştur: Araplar, Tubba ve onun Yemen ehli ile Arapların birçoğundan oluşan kavminin azametini ve bu kavmin helak olduğunu birbirlerine anlatıyorlardı. Araplar Tubba kavminin kendilerinden daha hayırlı olduklarını bildiklerinden âyetteki ifade soru şeklinde gelmiştir.⁸⁴

Râzî, her iki grupta da hayır olmadığı halde neden âyette “Bunlar mı hayırlı? Tubba kavmi mi? denilmesinin sebebini şöyle izah etmiştir: “Bu kuvvet ve güç bakımından bunlar mı, yoksa Tubba kavmi mi öndedir?” demektir.⁸⁵ Bununla birlikte, müşriklerin sahip oldukları bu dünyevî imkânların kendilerinin hayırlı olmalarından kaynaklandığı düşüncesini taşıdıklarından âyette böyle buyurulmuş olabilir. Nitekim Bikâî (v. 885/1480), âyette yer alan “onlar mı hayırlı?” ifadesini açıklarken “din ve dünyada” diyerek onların din ve dünyevî imkânlar bakımından hayırlı olduklarının bilindiğine işaret etmiştir.⁸⁶ O halde müşriklere şu mesaj verilmiş olabilir: Üstünlük mal ve mülk sahibi olmakla ölçülüyorsa ve bunlara sahip olanlara azap edilmeyecekse önceki kavimlerden Tubba neden helak edildi? Sizin onlardan üstün bir yanınız yok. Öyleyse siz de azaptan kurtulacak değilsiniz.

Tubba kavminin, onlar gibi kendilerini üstün gören Mekke müşriklerinin ve aynı yolu takip eden sonrakilerin de öldükten sonra diriltilecekleri ve ahirette azap görecekleri kuşkusuzdur. Kaldı ki, belki dönerler diye müşriklere büyük azaptan önce dünyada küçük azap olacağı da bildirilmiştir:

وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ
“En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler.”⁸⁷

Âyette, الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ (yakın azap) ile kastedilen can ve mala gelen dünya musibetleri olduğu söylenebilir.⁸⁸ Bu azap ahiret azabından önce onları uyarmak amaçlıdır. Asıl azap ise ahirettedir.

⁸³ Bu âyette bahsedilen Tubba, Arap yarımadasında hüküm süren Yemen krallarından biridir. Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna et-Temîmî, Tahk. Mehmed Fuat Sezgin, **Mecazü'l-Kur'an**, 2 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401, II, 209; Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, III, 385; Begavî, **Meâlimü't-Tenzil**, VII, 233; İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'an**, VII, 256; Kurtubî, **el-Câmi'**, XVI, 144. XIII, 127.

⁸⁴ İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XXV, 308.

⁸⁵ Râzî, **Mefâtihü'l-Ğayb**, XXVII, 662; Benzer görüş için bkz. Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 280.

⁸⁶ İbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, **Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ayâti ve's-Süver**, 22 c., Kahire, Dâru'l-Kitabi'l-İslamiyye, t.y., XVIII, 37.

⁸⁷ Secde 32/21.

⁸⁸ Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, II, 332; Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, **Tefsîrü's-Semerkandî: Bahru'l-Ulûm**, 3 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993, III, 32; Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, III, 145; İbn Mesûd (v. 34/654) bunun Bedir'de uğradıkları ölüm ve esaret olduğunu söylemiştir. Bkz. Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebî Hâtim, **Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm Müsneden an Resîlillâh s.a.v. ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn**, Tahk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 10 c., Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997, IX, 3110; Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn

h. Allah'ın Vaadi Olan Yeniden Dirilişten Şüphe Edilmesi

Allah'a yemin ederek ölen kimseyi Allah'ın diriltmeyeceğini söyledikleri ifade edilen müşriklere cevap olarak Allah'ın yeniden dirilteceği ve bunu vaat ettiği kesin bir ifade ile vurgulamıştır:

“(Onlar), yeminlerinin *وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* (Onlar), yeminlerinin bütün şiddetiyle: ‘Allah ölen kimseyi diriltmez!’ diye Allah'a yemin ettiler. Hayır diriltecektir, bu, O'nun gerçek olarak verdiği sözdür. Ama insanların çoğu bilmezler.”⁸⁹

Âyetin sonunda yer alan *وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* (Ama insanların çoğu bilmezler.) ifadesinin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mukâtil (v. 150/767) bunu şu şekilde açıklamıştır: Mekkeliler öldükten sonra yeniden diriltileceklerini bilmezler.⁹⁰ Taberî'ye (v. 310/923) göre bu ifadede şu anlaşılmaktadır: Kureyş'in çoğu, Allah'ın kullarını kıyamette yeniden dirilteceğini bilmez.⁹¹ Ancak bu ifadenin zahirinden hareketle Mekkelilerin ya da Kureyş'in çoğunun yeniden diriliş hakkında hiçbir şey bilmediklerini söyleyemeyiz. Zira onlar bundan hiçbir şekilde habersiz değillerdi. O halde burada, müşriklerin yeniden diriliş hakkında açıklayıcı yeterli bilgilere sahip olmadıklarının ve ahiret hayatı olacağını bilmiyorlarmış gibi yaşadıklarının kastedildiği söylenebilir. Bundan dolayı zihinlerinde yeniden diriliş hususunda şüpheler oluşmuş ve böylece yalanlama gerçekleşmiş olabilir. Nitekim yukarıda *وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* (Ama insanların çoğu bilmezler.) ifadesinin geçtiği Nahl sûresi 38. âyetten sonra yeniden diriliş gerçeğini açıklamak ve kâfirlerin yalancı olduklarını bilmeleri için yeniden diriltilecekleri ifade edilmiştir: *“لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ”* *Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklaması ve kâfir olanların da kendilerinin yalancı olduklarını bilmeleri için (Allah onları diriltecek).*⁹²

Müşriklerin yeniden diriliş hususunda zanna dayandıkları ve şüphe içinde oldukları ayrıca bildirilmiştir. Müşriklerin ahirete inanmadıklarına ya da onlardan hem ahirete hem de yaratıcıya kesinlikle inanmayan bir kesimin olduğuna delil olarak gösterilen Câsiye sûresi 45. âyetin sonunda müşriklerin sadece zannettikleri şöyle bildirilmiştir:

Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Tahk. Abdurrezzak el-Mehdî, 4 c., Beyrut, Dârul-Kitabi'l-Arabî, 1422, III, 442; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an*, VI, 370.

⁸⁹ Nahl 16/38; Ayrıca bkz. Meryem 19/68; Mü'minûn 23/16; Safat 37/18; Câsiye 45/26; Kaf 50/43; Kıyâmet 75/3, 4; Teğâbün 64/7.

⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 469.

⁹¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XVII, 203.

⁹² Nahl 16/39; Ayrıca bkz. Teğâbün 64/7.

“Dediler ki: وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ *Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.*”⁹³

Zaccâc’ın (v. 311/923) dediği gibi, Allah bu âyetin sonunda onların bu sözlerini haktan ayrılmış olarak ve şüpheyle söylediklerini bildirmiştir.⁹⁴ O halde müşrikler bu iddialarında kesin bir kanaate sahip olmuş değillerdir. Zira onlar bilgiye değil, zanna dayanarak böyle söylemişlerdir.⁹⁵ Nitekim başka bir âyette müşriklerin dünyada iken kıyameti kesin olarak inkâr etmedikleri, onu zandan ibaret gördükleri anlatılmaktadır:

“Allah’ın وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا فَلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَيِينِينَ *Allah’ın vâdi gerçektir, kıyamet gününde şüphe yoktur’ dediği zaman: ‘Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; biz ona kesin olarak inanmıyoruz’ demiştiniz.*”⁹⁶

Müşriklerin iki kısımdan oluştuğu kanaatinde olduğunu ifade eden Râzî şu açıklamada bulunmuştur: Müşriklerden bir kısmı yeniden dirilişin ve kıyametin olmayacağını kesin olarak reddedenlerdir. Önceki âyette⁹⁷ onlardan bahsedilmektedir. İkinci kısmı ise bu konuda şüpheli ve şaşkın olanlardır. Sonraki âyet de bunlardan bahsetmektedir.⁹⁸ Daha sonraki gelen وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ *Yaptıklarının kötülükleri onlara görünmüş, alay edip durdukları şey onları kuşatmıştır.*⁹⁹ âyetinde ise onların “alay ettikleri” anlatılmaktadır. Bu durum “onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz” diyen grubun bunu alay ederek söylediğine delil gibidir. Bu durumda ise birinci gruba göre ikinci grup daha kötüdür. Çünkü birinci grup sadece inkâr etmiştir. İkinci grup ise inkâra alay etmeyi de eklemiştir.¹⁰⁰ Ancak, İbn Âşûr, İbn Atiyye’nin (v. 541/1147) yukarıda zikredilen Câsiye sûresi 32. âyette geçen إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا (Biz ancak onun zan olduğunu sanıyoruz.) ifadesine “Biz sizin kabul ettiğiniz haberinizi

⁹³ Câsiye 45/24; Ayrıca bkz. Nahl 16/38.

⁹⁴ Zaccâc, **Meâni’l-Kur’an**, IV, 434.

⁹⁵ Mukâtil, **Tefsîr**, III, 840; Mâturîdî, **Te’vîlât**, IX, 228; Taberî, **Câmiü’l-Beyân**, XXII, 80; Vâhidî, **el-Vecîz**, s. 991.

⁹⁶ Câsiye 45/32.

⁹⁷ Bkz. Câsiye 45/24.

⁹⁸ Râzî, **Mefâtihü’l-Ğayb**, XXVII, 682; Benzer kanaat için bkz. Beydâvî, **Envârü’t-Tenzîl**, V, 109; Ebussuûd, **İrşâd**, VIII, 75; Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh el-Hüseynî el-Alûsî, **Ruhü’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, Tahk. Ali Abdalbârî Atiyye, 15 c., Beyrut, Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 1415, XIII, 156.

⁹⁹ Câsiye 45/33.

¹⁰⁰ Râzî, **Mefâtihü’l-Ğayb**, XXVII, 682.

haber olarak değil, zan olarak görüyoruz.” şeklinde mana vermesini¹⁰¹ dikkate alarak iki ayrı gruptan söz edilemeyeceğini belirtmiş ve “kıyametin vukuunda şüphe olmadığı” haberine¹⁰² bu haberin verildiği âyetten bir sonraki âyetin delaletiyle müşriklerin alay ederek “Biz zan olduğunu sanıyoruz.” şeklinde mukâbelede bulunmuş olmalarının mümkün olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰³ Bikâî ise iki farklı grubun olabileceğini kabul etmekle birlikte tek grubun da bu sözleri söylemiş olabileceği izahında bulunmuştur: Bu iki farklı söz, farklı durum ve zamanlarda söylenmiş olabilir. Bu durumda bazen onların saf halindeki karakterlerinde ve fitratlarında olan kıyametin vuku bulacağı inancı güçlenmiş ve yeniden dirilişin olabileceğini şüpheli olarak kabul etmişler, bazen de onun gerçekleşmeyeceğini zannedip katî bir şekilde nefyetmişlerdir.¹⁰⁴ O halde burada iki ayrı müşrik grubu olduğunu değil, tek müşrik grubu olduğunu söylemek daha isabetli görülmektedir.

Diğer taraftan Casiye sûresi 32. âyette yeniden dirilişten sonra müşriklere dünya hayatında iken kıyamet hakkında şüphe olmadığını bildirildiği, ancak onların “Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; biz ona kesin olarak inanmıyoruz.” demiş oldukları aktarılmış, 33. âyette de onların yeniden diriliş, hesap ve ahiret azabı haberlerini hafife aldıkları için azabın kendilerini kuşattığı ifade edilmiştir. Nitekim Câsiye sûresi 34. âyette de o gün onlara ahirette Allah’a kavuşmayı unutmalarının karşılığı olarak ebedî azabı hak ettikleri bildirilmiştir:

“Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unutturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!”¹⁰⁵

Müşriklerin ahireti unuttuklarından söz edilmesi onların kesin olarak ahireti inkâr etmediklerine, onu akıllarından çıkardıklarına ya da ahiret hiç yokmuş gibi yaşadıklarına işaret edebilir. Nitekim ahiret karşısında insanların iman edenler ve şüphe içinde olanlar olmak üzere iki grup oldukları bildirilmiştir:

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ () وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُّؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ () وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُّؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ () وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُّؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ
“Andolsun İblis, onlar hakkındaki tahminini doğruya çıkardı. İnanan bir zümrenin dışında hepsi ona uydular. Hâlbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu

¹⁰¹ İbn Atiyye, **el-Muharrer**, V, 90.

¹⁰² Bkz. Câsiye 45/32.

¹⁰³ İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XXV, 372, 373.

¹⁰⁴ Bikâî, **Nazmü'd-Dürer**, XVIII, 111; Benzer görüş için bkz. Alûsî, **Rûhü'l-Meânî**, XIII, 156.

¹⁰⁵ Câsiye 45/34; Ayrıca bkz. Secde 32/14.

yoktu. Ancak ahirete inanani, şüphe içinde kalandan ayırt edip bilelim diye (ona bu fırsatı verdik). Rabbin gerçekten her şeyi koruyandır.”¹⁰⁶

Öte yandan öldükten sonra bedenin toprağa dönüşmesini öne sürüp yeniden dirilişi uzak gören müşriklerin kararsız bir durumda oldukları bildirilmiştir:

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ “Doğrusu onlar, hak kendilerine gelince onu yalanladılar. Şimdi onlar kararsız bir durumun içindedirler.”¹⁰⁷

Âyette yer alan “مَرِيحٍ” kelimesine lügatlerde genelde “karışık” anlamı verilmiştir.¹⁰⁸ Müfessirler bu kelimenin âyette ihtilafı, muzdarip, karışık, fasit, hususiyetini inkâr eden, dalâlet içinde gibi anlamlara geldiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁹ Bu kelimenin kök anlamı ise; “ıstırap, endişe, tedirgin, huzursuzluk içinde olup istikrarlı olmayan” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁰ Buna göre Kuşeyrî'nin (v. 465/1072) ifade ettiği gibi, onların akli karışmış olup şaşkınlıklarının karanlığında tereddüde düşmüşler ve şüpheleri içinde ıstırap çekmişlerdir.¹¹¹ Bu akıl karışıklığı içinde hakkı batıldan ayıramaz durumda olmuşlardır.¹¹²

Müşrikler şüphenin dereceleri arasında gidip gelmişlerdir. Ama onlar, kalpleri mutmain olarak onu tamamen reddetmiş değillerdir. Aksine kesin bir kanaate ulaşmış olmadıklarından ıstırap içine düşmüşlerdir. Nitekim başka bir âyette de insanın ilk yaratılışında Allah'ın aciz olmadığı bildirilerek onların yeniden diriliş konusunda gerçekte şüphe içinde oldukları bildirilmiştir:

أَفَعِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ حَدِيدٍ “İlk yaratmada aciz mi kaldık? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.”¹¹³

Âyette yer alan “لَبْسٍ” kelimesi işlerin birbirine karışması ve açık olmamak demektir.¹¹⁴ Bu kelime temelde örtmek ve gizlemek anlamındadır.¹¹⁵ Müfessirlerin birçoğu bu kelimenin âyette

¹⁰⁶ Sebe' 34/20, 21.

¹⁰⁷ Kaf 50/5.

¹⁰⁸ Bkz. Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-Ayn**, VI, 121; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî: **Tehzîbü'l-Luğa**, Tahk. Muhammed İvaz Mir'ab, 8 c., Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001, I, 229; XI, 50; Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sihâh: Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**, Tahk. Ahmed Abdülgafur Atar, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, I, 341; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arabü'l-Arab**, 15 c., Beyrut, Dâru Sadır, t.y., **Lisânü'l-Arab**, II, 364.

¹⁰⁹ Taberî, **Câmiü'l-Beyân**, XXII, 329; Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, IX, 94; İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'an**, VII, 395; Kurtubî, **el-Câmi'**, XVII, 5.

¹¹⁰ Mâturîdî, **Te'vilât**, IX, 346; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisaburi es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an: Tefsîrü's-Sa'lebî**, Tahk. Ebû Muhammed b. Aşur, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1402/2002, IX, 94.

¹¹¹ Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, III, 448.

¹¹² Taberî, **Câmiü'l-Beyân**, XXII, 329.

¹¹³ Kaf 50/15.

şüphe ve karışıklık anlamlarına gelmekte olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶ Beydâvî'nin (v. 685/1286) dediği gibi müşrikler ilk yaratmada Allah'ın gücünün yetmediğini inkâr etmemişlerdir. Bilakis alışık oldukları tabiat kurallarına aykırı olması gerekçesiyle yeniden yaratma hususunda bir kafa karışıklığı ve şüphe içine düşmüşlerdir.¹¹⁷

Öte yandan müşriklerin yeniden diriltildiklerinde Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu ve peygamberlerin doğruyu söylediklerini¹¹⁸ ifade edecekleri, o gün dünyaya geri dönme talebinde bulunacakları ve artık kesin olarak inandıklarını söyleyecekleri¹¹⁹ bildirilmiştir. Bu da Allah'ın yeniden diriltme vaadi hakkında onların dünyada iken kuşku içinde olduklarına işaret olabilir.

1. Müşriklerin Ahirette Cezalandırılacak Olmalarını Yalanlamaları

Allah insanlara mühlet verdiği için hemen cezalandırmamıştır. Ancak müşrikler atalarını taklit edip kendilerine yardımcı olsunlar diye Allah'tan başka ilahlar edinmeyi doğru yol sanmışlardır. Dünya hayatında refah düzeylerinin yüksek olması ve dünyada cezalandırmamış olmaları da bu zanlarına dayanak olmuştur. Bundan dolayı Allah'ın kendilerini hiç cezalandırmayacağını vehmetmişlerdir. Böylece varlığından şüphe ettikleri ahirette de Allah'a kavuşmayı inkâr etmişlerdir:

“*Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten (o vakit) biz mi yeniden yaratılacağız?*’ derler. Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.”¹²⁰

Müşrikler, Allah'ı, şefaataçı olduklarını sandıkları ilahlarla tasavvur edip kendilerini doğru yolda gördüklerinden bedeninin toprağa dönüşmesi nedeniyle yeniden dirilişin olmayacağı itirazıyla, aslında ahirette Allah'ın kendilerini cezalandıracağı uyarısını inkâr etmişlerdir. Nitekim Kur'an'da ahiret hayatından verilen bir konuşmada, müşrikin yeniden diriltilmekten çok, diriltildikten sonra cezalandırılmayı inkâr ettiği anlaşılmaktadır: *قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ () يَقُولُ*

¹¹⁴ Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-Ayn**, VII, 262; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd el-Ezdî, **Cemheretü'l-Luğa**, Tahk. Remzî Münîr Baalbekî, 3 c., Beyrut, Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, 1987, I, 341; Ezherî, **Tehzîbü'l-Luğa**, XII, 307; Cevherî, **es-Sihâh**, III, 973; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, VI, 202.

¹¹⁵ Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya el-Askerî, **el-Furûkü'l-Luğaviyye**, Tahk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire, Dâru'l-İlim ves'Segâfe li'n-Neşr, t.y., s. 302; Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıp el-İsfahânî, **Mu'cemu Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'an**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998, s. 291, s. 501.

¹¹⁶ Bkz. Mukâtil, **Tefsîr**, IV, 112; İbn Kuteybe, **Ğarîb**, s. 418; Mâtürîdî, **Te'vilât**, IX, 350; Vâhidî, **el-Vecîz**, s. 1022; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 382; İbn Atiyye, **el-Muharrer**, V, 159; Beydâvî, **Envârü't-Tenzîl**, V, 140; Ebussuûd, **İrşâd**, VIII, 128.

¹¹⁷ Beydâvî, **Envârü't-Tenzîl**, V, 140.

¹¹⁸ Bkz. Yâsin 36/51-54; Ayrıca bkz. Enâm 6/30, 31; A'râf 7/53; Sâffât 37/19-21.

¹¹⁹ Bkz. Secde 32/12.

¹²⁰ Secde 32/10; Ayrıca bkz. Rûm 30/7, 8; Kaf 50/19-21.

أَإِنَّا لَمَدِينُونَ () إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَدِينُونَ
der. Derdi ki: ‘Sen de (dirilmeye) inananlardan mısın? Biz ölüp kemik, sonra da toprak haline geldiğimiz zaman (diriltilip) cezalanacak mıyız?’¹²¹

Sonuç

Kur’an’da, müşriklerin öldükten sonra yeniden dirilişin gerçekleşmeyeceği itirazları yer almaktadır. Ancak sadece bu itirazlarından hareketle müşriklerin ahirete inanmadıklarının tespit edilemeyeceği görülmektedir. Çünkü bu itirazların çoğunlukla müşriklerin ileri gelenlerine ait olduğu anlaşılmakta ve bu itirazlara Kur’an’da verilen cevaplarda onların yeniden diriliş hususunda şüphe içinde oldukları bildirilmektedir. Ayrıca Kur’an’da bu itirazlar üzerinden tevhid ve fonksiyonel bir ahiret mesajı verilmektedir.

Müşrikler, Allah’ın insanı ilk defa yaratan, her türlü yaratmayı bilen, gökleri ve yeri yaratan olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak Allah’ın yeniden diriltmeye kadir olduğunu, insanı öldükten sonra en ince ayrıntılarına varıncaya kadar diriltilebileceğini, yeniden dirilişin ve Allah’ın huzurunda toplanmanın O’nun için kolay olduğunu tefekkür edememişlerdir. Bundan dolayı yeniden dirilişin zor olacağı ve eksiksiz olamayacağını vehmetmişlerdir. Müşrikler, Allah’ı hakkıyla takdir edemediklerinden hakkında kuşku içinde oldukları yeniden diriliş sonrası Allah’tan başka kendilerine yardımcı olacaklarını ümit ederek taptıkları ilahlarının, aldatıcıların, mallarının ve evlatlarının hiç birinden bir fayda göremeyeceklerini düşünmemişlerdir. Ahirette de sahip oldukları şirk anlayışlarının geçerli olacağını sanan müşrikler, herkesin dünyada iken yaptığının karşılığını ahirette tam alacağı bilincinde olmamışlardır. Bundan dolayı yeniden diriliş hakkında bir takım bilgilere daha önce sahip olmalarına rağmen, adaletin tam olarak gerçekleşeceği yeniden diriliş hiçbir şekilde olmayacakmış gibi tutum ve davranışlarda bulunmuşlardır.

Müşriklerin özellikle zengin ve ileri gelenleri sahip oldukları dünyevî imkânlardan dolayı büyülenmişler ve dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmişlerdir. Hatta dünyanın, ödül ve cezanın anında verildiği bir yer olmadığını, imtihan yeri olduğunu, iman ve inkârın zorla gerçekleşmeyeceğini unutmışlardır. Dünyevî bir takım imkânlara sahip olmaları ve dünyada iken henüz azap görmemiş olmaları, onları kibre götürmüştür. Ayrıca müşrikler atalarını taklit edip Allah’tan başka ilahlar edinerek kendilerini doğru yolda gördüklerinden kendilerine gönderilen peygamberi de inkâr etmişlerdir. Bundan dolayı onlar yeniden diriliş sonrası azap görecektiklerini yalanlamışlardır.

¹²¹ Sâffât 37/51-53.

İtirazların genellikle müşriklerin ileri gelenlerine ait olduğu anlaşıldığından onların yeniden diriliş hakkında şüphe içinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bütün müşrik ileri gelenleri böyle olmayabileceği gibi müşrik halktan ahirete bir şekilde inanan ya da onu tamamen reddeden kişilerin bulunmuş olması ihtimal dışı değildir. Bununla beraber, yeniden dirilişe bir şekilde inanan ya da onu şüpheli bulan müşrik, dünyadaki gibi şirke dayalı inanç ve uygulamalarının geçerli olacağını düşünerek bir şekilde ahiret hayatında da ödüllendirileceğini zannedip imtihan hayatı olan dünya hayatını ahiret hayatına tercih ettiğinde, ahirete hiçbir şekilde iman etmeyen gibi olur.

KAYNAKÇA

Alûsî, Mahmud Şükrî: Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arap, Tash. Muhammed Behcet el-Eserî, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Alûsî, Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh el-Hüseynî: Rûhü'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Tahk. Ali Abdalbârî Atiyye, 15 c., Beyrut, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya: el-Furûkü'l-Luğaviyye, Tahk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire, Dâru'l-İlim ves'Segâfe li'n-Neşr, t.y.

Aydar, Hidayet: "Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi -Dini Referanslar ve Bilimsel Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirme-", Diyanet İlmi Dergi, C.XXXI, Sayı:1, Ocak-Şubat-Mart 2005, s. 81-108.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd: Tefsîrü'l-Begavî: Mealimü't-Tenzil, Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Zamiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, 8 c., 2. bs., Riyad, Dâru Taybe, 1993.

Beydâvî, Ebû Saîd Nasrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed: Tefsîrü'l-Kadî el-Beydâvî: Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, 5 c., Beyrut, Dâru İhyau't-Türasi'l-Arabî, 1418.

Bikâî, İbrâhim b. Ömer b. Hasan: Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Ayâtî ve's-Süver, 22 c., Kahire, Dâru'l-Kitabi'l-İslamiyye, t.y.

Cevad Ali: el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, 10 c., Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1968-1978.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad: es-Sihâh: Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye, Tahk. Ahmed Abdülgafur Atar, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990.

Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed: Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr, Tahk. Abdurrezzak el-Mehdî, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1422.

Derveze, Muhammed İzzet: et-Tefsîrü'l-Hadis, 10 c., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383.

Düzenli, Yaşar: Üslup ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaat, İstanbul, Pınar Yayınları, 2006.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna et-Temîmî: Mecazü'l-Kur'an, Tahk. Mehmed Fuat Sezgin, 2 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401.

Erdemci, Cemalettin: "İslam Öncesi Arapların Ahiret Anlayışına Teolojik Bir Yaklaşım", Cahiliye Araplarının Ahiret Anlayışı, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s. 157-178.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî: Tehzîbü'l-Luğa, Tahk. Muhammed Ivaz Mir'ab, 8 c., Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Ferrâ, Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad, Meâni'l-Kur'an, 2. bs., 3 c., Mısır, Âlemü'l-Kütüb, 1980.

Güllüce, Veysel: Kuran-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri, Erzurum, Eğitim Kültür Vakfı Yayınevi, 2001.

Güngör, Mevlüt: "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı", Dini Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2005.

Halîl b. Ahmed, Ebu Abdî'r-Rahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî: Kitâbu'l-Ayn, Tahk. Mehdi Mahzumî, İbrahim es-Sâmerrâî, 8 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1408/1988.

Havfî, Ahmed Muhammed: el-Hayâtü'l-Arabiyye mine's-Şi'ri'l-Câhilî, 4. bs., Kahire, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, t.y.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî: Tefsîrü't-Tahrîr ve't-Tenvîr, 30 c., Tunus, ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galîb el-Endelüsî: el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, Tahk. Abdüsselam Abdüssafi Muhammed, 5 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd el-Ezdî: Cemheretü'l-Luğa, Tahk. Remzî Münîr Baalbekî, 3 c., Beyrut, Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, 1987.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî: Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm Müsneden an Resûlillah (s.a.v.) ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn, Tahk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 10 c., Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Haşimî el-Bağdadî: Kitâbü'l-Muhabber, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1361/1942.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer: el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 21 c., Cîze, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1417/1997 -1420/1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim: Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'an, Tahk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978/1398.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî: Lisanü'l-Arab, 15 c., Beyrut, Dâru Sadır, t.y.

İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıp: Mu'cemu Müfredâtî'l-Elfâzi'l-Kur'an, 10 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.

Kotan, Şevket: "Kur'an'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı", Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s. 49-89.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr: el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an, Tahk. Ahmed Abdülalim Berdunî, Ebû İshak İbrahim İtfîş, 10 c., 3. bs., Kahire, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1386/1966-1387/1967.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin: Tefsîru'l-Kuşeyrî: Letâifu'l-İşârât, Tahk. İbrahim Besyûnî, 3 c., Kahire, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981.

Kutub, Seyyid: Fî Zilâli'l-Kur'an, 6 c., 11. bs., Beyrut, Dâru's-Şürûk, 1405/1985.

Macit, Nadim: Kur'an ve Hadis'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Konya, Damla Matbaacılık, 1992.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd: Tefsîrû'l-Mâturîdî: Te'vilâtu Ehli's-Sünne: Te'vilâtu'l-Kur'an, Tahk. Mecdî Baslum, 10 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali: Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4 c., 4. bs., Kahire, el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ: Tefhîmu'l-Kur'an, Edit. Ali Bulaç, Çev. Muhammed Han Kayânî v.d. 7 c., İstanbul, İnsan Yayınları, 1986-1988.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir: Tefsîru Mukâtil b. Süleyman (et-Tefsîrû'l-Kebir), Tahk. Abdullah Mahmûd Şehate, 4 c., Kahire, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979.

Neel, Alexandra David: Çin, Tibet ve Hint Öğretilerine Göre Ölümsüzlük ve Tekrardoğuş, Çev. Mehmet Kundakçioğlu, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları, 1987.

Okumuş, Mesut: "Kur'an Ayetlerine Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", Cahiliye Araplarının Ahiret Anlayışı, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s. 91-121.

Özarslan, Selim: İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi, Konya, Kitap Dünyası, 2001

Özaydın, Abdülkerim: "İslam'dan önce Araplarda Sosyal ve İktisâdî Hayat", DİA, C.III, İstanbul, 1991. s. 321-324.

Paçacı, Mehmet: Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, İstanbul, Nun Yayıncılık, 1994.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn Fahreddin: et-Tefsîrû'l-Kebir: Mefâihü'l-Ğayb, 32 c., 3. bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Remzi Kaya, "Vahiy öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları", Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Edit. Mevlüt

Güngör, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2011.

Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nîsâbü'rî: el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an: Tefsîrû's-Sa'lebî, Tahk. Ebû Muhammed b. Aşur, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1402/2002.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr Temîmî Mervezî: Tefsîrû'l-Kur'an: Kitâbü't-Tefsîr, Tahk. Yâsir b. İbrâhim ve Ğanîm b. Abbas b. Ğanîm, 6 c., Riyad, Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Semerkindî, Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed: Tefsîrû's-Semerkindî: Bahru'l-Ulûm, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Söylemez, Mehmet Mahfuz: "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", Mîlel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C.XI, Sayı:1, 2014, s. 9-50.

Şahin, İskender: Semantik Analizler Işığında Kur'an'da Diriliş Gerçeği, Ankara, Sage Yayıncılık, 2011

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim: el-Milel ve'n-Nihal, Tahk. Muhammed Abdulkadir el-Fâdilî, 2 c, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2006.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid: Câmîü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'an, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, 24 c., y.y., Müessesetü'r-Risale, 1420/2000.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali: el- Vecîz fî Tefsîri Kitabî'l-Azîz, Tahk. Saffân Adnân Dâvûdî, Dımeşk, Daru'l-Kalem, 1415/1995.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl: Meâni'l-Kur'an ve İrâbuhu, Tahk. Abdülcélil Abduh Şelebi, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed: el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl: el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâb'l-Arabî, t.y.